

Теоретичні основи та принципи системи пенсійного забезпечення

Стаття присвячена дослідженню теоретичних основ становлення системи пенсійного забезпечення, визначено види пенсійних систем, види та принципи пенсійного забезпечення.

Ключові слова: пенсії, пенсійна система, пенсійне забезпечення, солідарна пенсійна система, накопичувальна пенсійна система, змішана система пенсійного забезпечення.

Постановка проблеми. Система пенсійного забезпечення залежить від багатьох складових соціально-економічного розвитку держави. Необхідність проведення дієвої пенсійної реформи не викликає сумнівів, та пов'язана із такими проблемами як: незначна частка заробітної плати у валовому внутрішньому продукті; низький розмір пенсій багатьох категорій пенсіонерів; невідпрацьованість системи управління пенсійними фондами на принципах соціального партнерства. Необхідність ефективного регулювання відносин щодо формування, розподілу і використання коштів пенсійного забезпечення вимагає вирішення багатьох проблем теоретичного характеру, що стосуються здійснення системи пенсійного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців проблеми пенсійного забезпечення досліджували у своїх працях такі вітчизняні вчені, як Е. М. Лібанова [1], Ю.В. Пасічник [2], М. С. Шаповал [3], В. Д. Яценко [4]. Проте, значна частина проблемних питань, що стосуються пенсійної системи, потребує докладнішого науково-теоретичного опрацювання. Залишаються недостатньо дослідженими теоретичні аспекти соціально-економічної сутності пенсійної системи, її структури та взаємозалежності складових, що адекватні соціально-орієнтованій економіці України.

Метою статті є наукове обґрунтування теоретичних засад та принципів побудови системи пенсійного забезпечення в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день в діючій пенсійній системі України актуальними є завдання реформування пенсійного забезпечення, що обумовлені наступними проблемами: перевантаженість системи різноманітними пільгами та виплатами; високе демографічне навантаження на діючу солідарну систему; низький рівень пенсійних виплат; невелика зацікавленість працюючих та роботодавців у сплаті пенсійних внесків; невисока фінансова стійкість діючої системи.

Пенсійні відносини складають основу системи соціального забезпечення. Поняття “пенсійна система”, його сутність у вітчизняній економічній літературі трактується неоднозначно. Перш ніж розглянути сутність поняття “пенсійна система”, звернемо увагу на те, що в перекладі з грецької мови термін “система” означає ”устрій”, “поєднання”, “утворення”, що стосовно економічних відносин можна охарактеризувати як сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний зв’язок чи взаємодія, які у пенсійній сфері системи утворюють окремі процеси, явища, суб’єкти, органи, що взаємодіють між собою. В Законі України „Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, від 9 липня 2003 року пенсійна система визначена лише за структурними рівнями [5].

Тому, пенсійну систему можна з’ясувати як сукупність правових, економічних, соціальних інститутів та механізмів, за допомогою яких здійснюється формування та використання коштів пенсійних фондів та створюються відповідні умови для пенсійного забезпечення непрацездатного населення на підставах, визначених законодавством.

Пенсійна система реалізується через пенсійне забезпечення, яке пов’язане з інтересами і проблемами різних суб’єктів пенсійної системи – юридичними і фізичними особами в частині сплати внесків і отримання пенсій. Вважаємо, що пенсійне забезпечення можна трактувати як систему взаємовідносин за допомогою якої здійснюється матеріальне забезпечення населення за ознаками пенсійного віку, втрати годувальника, інвалідності, без врахування матеріального стану одержувача.

У різних країнах використовуються різноманітні пенсійні системи, найбільш поширеними серед яких є:

солідарна система, яка побудована за принципом солідарності поколінь і передбачає здійснення поточних виплат пенсіонерам за рахунок пенсійних відрахувань працюючих. При цьому, розмір пенсії залежить від встановлених відсотків відрахувань на соціальне страхування, демографічної ситуації та можливостей держави;

накопичувальна пенсійна система, фінансування при якій повністю здійснюється за рахунок індивідуальних пенсійних внесків працюючих, чи за рахунок професійного пенсійного страхування;

добровільна система особистих пенсійних внесків формується повністю за рахунок особистих внесків і виплачується як додаткова пенсійна допомога, як додаток до пенсії, за рахунок добровільно сформованих особистих пенсійних заощаджень;

змішана система пенсійного забезпечення є комбінацією перелічених вище систем. Вона об'єднує всі чи деякі системи або використовує окремі їх елементи.

Аналіз пенсійних систем, що використовуються в світі, показує, що всі вони мають як певні переваги, так і окремі недоліки. Тому вибір системи пенсійного забезпечення для кожної країни повинен здійснюватись окремо в залежності від конкретних умов.

Основною категорією пенсійної системи є пенсії — регулярні грошові виплати непрацездатним громадянам як матеріальна допомога у похилому віці, з інвалідності, за вислугу років, у разі втрати годувальника. У літературі виділяється саме регулярність, систематичність, періодичність та інші властивості пенсій, які визначають їхню правову природу. У світовій практиці поширеним є поділ пенсій на трудові, які виникають з природи працездатності людини та її трудових відносин з конкретним працедавцем та соціальні, які не пов'язані із трудовим стажем особи, але з огляду на досягнення нею встановленого пенсійного віку чи інвалідності є певною безеквівалентною соціальною виплатою.

Основною метою пенсійного забезпечення є захист від бідності за настання старості, шляхом гарантування певного рівня доходу після завершення трудової діяльності та захист цього доходу від наступного знецінення. Рівень пенсії після закінчення трудової діяльності, як правило, становить певну суму, пропорційну сумі заробітку, який сплачується безпосередньо перед виходом на пенсію.

Організаційно-правова форма пенсійної системи визначається станом економіки та ринку праці, існуючою податковою та фінансовою політикою в сфері доходів, демографічною ситуацією, розвитком фінансових інструментів та прийняттям суспільством конкретної моделі пенсійного забезпечення. За джерелами фінансування пенсійне забезпечення здійснюється за двома принципами – розподільним і накопичувальним. Перший забезпечує формування пенсійних фондів на засадах солідарності поколінь, на базі другого – пенсії формуються за рахунок особистих заощаджень громадян.

До найважливіших принципів пенсійного забезпечення можна віднести:

- рівноправність різноманітних форм пенсійного забезпечення;
- доступність у реалізації соціальних гарантій;
- надання права на пенсійне страхування;
- загальний характер пенсійного страхування;
- застосовування обов'язкового й добровільного пенсійного страхування;
- забезпечення відповідного рівня пенсійного страхування;
- поєднання різних джерел фінансування;
- надання гарантій стабільності системи пенсійного страхування;
- фінансова участь працедавців і застрахованих осіб у обов'язковому пенсійному страхуванні;
- надання застрахованим особам різних видів пенсій;
- рівність усіх застрахованих осіб щодо прав та гарантій пенсійних виплат;
- особливий порядок утримування коштів на виплату пенсій, автономність від державного бюджету;
- контроль за використанням коштів пенсійних фондів зі сторони страхувальників і застрахованих осіб.

На сьогоднішньому етапі пенсійне забезпечення регулюється Конституцією України, міжнародними угодами та більш ніж двадцятьма законодавчими актами України. Така значна кількість нормативних актів пенсійної законодавчої бази вносить багато складнощів в порядок нарахування пенсій різним категоріям пенсіонерів.

Відповідно до нормативних актів пенсійне забезпечення в Україні є державною системою, основною складовою загальної системи соціального захисту населення. Виплата пенсій фактично всім категоріям пенсіонерів здійснюється за рахунок коштів Пенсійного фонду України і певною мірою може здійснюватись за рахунок трансфертів державного і місцевого бюджетів, які спрямовуються на пенсійне забезпечення. Централізоване правове регулювання єдиної пенсійної системи гарантує на всій території країни рівні умови, норми і можливості громадянам України для здійснення пенсійного забезпечення.

Так, стаття 46 Конституції України гарантує право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом [6, с. 38].

Відповідно до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» основою державних соціальних гарантій є мінімальні соціальні стандарти – норми, що встановлюються законодавством України і нормативами, а систему мінімальних державних соціальних стандартів формують стандарти в галузі оплати праці, пенсійного забезпечення, охорони здоров'я тощо [7].

В Україні функціонує кілька видів пенсійного забезпечення це – пенсії за віком, за інвалідністю, за втратою годувальника, за вислугу років і соціальні пенсії. Право на пенсію за віком мають чоловіки після досягнення 60 років і при наявності стажу роботи не менше 25 років, та жінки після досягнення 55 років і при стажу роботи не менше 20 років.

Пенсії по інвалідності встановлюються в разі настання інвалідності, що

зумовила повну або часткову втрату здоров'я внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, а також загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства).

Пенсію в разі втрати годувальника призначають непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні.

За вислугу років пенсії призначаються окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або настання віку, що дає право на пенсію.

Соціальні пенсії встановлюються непрацюючим громадянам, крім інвалідів з дитинства, при відсутності права на трудову пенсію: інвалідам I і II груп, у тому числі інвалідам з дитинства, а також інвалідам III групи; особам, які досягли віку: чоловіки - 60 років, жінки - 55 років; дітям у разі втрати годувальника; дітям - інвалідам до 16 років.

Основними складовими пенсійної системи є:

соціальні пенсії, які надають незалежно від наявності та величини трудового внеску за досягнення визначеного віку, тобто надають особам, які не мають права на трудову пенсію; соціальні пенсії стандартні за розміром, оскільки не пов'язані з розміром заробітку.

трудова пенсія, що призначається і виплачується відповідно до суми страхових внесків і трудового стажу (незалежно від принципу нарахування – солідарно-розподільного чи накопичувального);

додаткові пенсії, які забезпечуються за рахунок додаткових внесків.

Наявні системи пенсійного забезпечення за формами здійснення у різних країнах забезпечують захист людей похилого віку від бідності шляхом гарантування достатнього рівня доходів після виходу на пенсію. На практиці це досягається шляхом використання системи забезпечення чи системи страхування.

Діючі системи страхування за віком відрізняються від систем забезпечення насамперед за джерелами фінансування. Кошти на страхування в країнах з соціально-ринковою економікою формуються із внесків, які виплачують застраховані та їх страховики, в деяких системах – тільки застраховані [8].

Системи страхування і забезпечення старості відрізняються також за контингентом забезпечуваних, який, як правило, складали особи найманої праці.

Системи забезпечення на випадок старості виникли на підґрунті заходів відносно допомоги малозабезпечених, вони мають суцільний характер і розповсюджуються на всіх малозабезпечених громадян незалежно від їх діяльності в минулому.

Розрізнення у фінансових джерелах і контингентах тих, хто забезпечується, відображається й на умовах надання забезпечення. В системі забезпечення на випадок старості основною і обов'язковою умовою для представлення забезпечення є незабезпеченість. Проте, в системі страхування на випадок старості незабезпеченість не розглядається як умова забезпечення, оскільки соціальному страхуванню в країнах ринкової економіки притаманний елемент заощадження, коли застрахований сам сплачує частину внесків. Отже, переважаюча більшість пенсійних систем будується на засадах пенсійного страхування.

Висновки. Пенсійні відносини є основним видом суспільних відносин, які складають систему соціального забезпечення. Відносини в галузі пенсійного забезпечення стали єдиним внутрішньо узгодженим і взаємопов'язаним самостійним видом суспільних відносин. Єдність і відносна самостійність пенсійних відносин підтримується відповідними системами пенсійного забезпечення.

Стійкість пенсійних систем залежить, у першу чергу, від їх типу та організаційних і економічних факторів, на яких базується побудова пенсійного забезпечення. Держава відіграє важливу роль в організації пенсійного забезпечення, її завдання включають: частковий перерозподіл доходів для пенсійного забезпечення; підвищення ефективності ринку праці; стимули працюючим відкладати заощадження для підтримки свого добробуту в старості; допомогу бідним, для забезпечення прожиткового рівня кожного непрацездатного члена суспільства.

Пенсійне страхування є однією з основних гарантій пенсійного забезпечення. Найважливішими принципами пенсійного страхування є: загальний та обов'язковий характер пенсійного страхування, поєднання обов'язкового і добровільного видів пенсійного страхування; рівність усіх застрахованих осіб; обов'язковість фінансової участі застрахованих осіб і працедавців; особливий порядок зберігання отриманих коштів; державна гарантія стабільності пенсійної системи; рівня виплат із загальнообов'язкового пенсійного страхування.

Література

1. Лібанова Е. М. Демографічні передумови реформування системи пенсійного забезпечення. Інформація про хід проведення пенсійної реформи в Україні. – Інформаційний бюлетень №3. – К.: 2001. – С. 8–23.
2. Пасічник Ю.В. Фінансові фонди соціального спрямування в Україні: бюджетні, страхові, пенсійні. Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 468с.
3. Шаповал М. С., Лукович В. І. Фінансові аспекти пенсійної виплати за віком у солідарній системі. // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 2. – С. 26–32.
4. Яценко В. Д. Пенсійна солідарність по американськи. // Україна: аспекти праці. – 2001. – № 1. – С. 31–38.
5. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р.
6. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 року. – К.: ВЕЛЕС, 2003. – 64 с.
7. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» №2017-III від 5.10.2000 р.
8. Ріппа М.Б. Порівняльна характеристика світових системи пенсійного забезпечення і страхування // Світ фінансів. – 2007. – №1(10). – С.35-45.